

Микола ПАВЛЕНКО

**ДОПОМОГА УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДСЬКОСТІ ПОЛЬЩІ
БІЖЕНЦЯМ З ВЕЛИКОЇ УКРАЇНИ
(1921–1923)**

Одним із тяжких наслідків поразки Української революції 1917–1921 рр. стали масові переміщення української людності в сусідні держави, зокрема до Польщі. Там на інтернуванні перебували 15-тисячна Армія УНР та понад 10 тис. біженців-українців (у тому числі близько 2,5 тис. урядовців, яких розмістили в Тарнові та Ченстохові).

Питаннями матеріального забезпечення українських цивільних емігрантів та надання їм правової допомоги активно займався уряд УНР в екзилі, зокрема його спеціальний структурний підрозділ – Центральне бюро біженців із України (далі – ЦББ), розташований у Тарнові та його філія в Ченстохові. Центральне бюро біженців очолював Йосип Червинський, а його ченстоховське відділення – Антін Стрижевський.

Скупчення значної кількості біженців із Наддніпрянської України у Галичині змушувало ЦББ ставити перед польською владою питання про необхідність створення там його відділень. Проте намагаючись не допустити посилення української присутності у краї за рахунок новоприбулих, місцева польська адміністрація зволікала з їх відкриттям. Лише завдяки наполегливості керівництва ЦББ його філії почали функціонувати з червня 1921 р. – у Тернополі і з липня – в Гусятині. Їх очолили відповідно Федір Сумневич і Роман Сідлецький¹.

Перед створеними філіями ставилося завдання не лише організації матеріальної допомоги і сприяння працевлаштуванню біженців, а й налагодження зносин з представниками польської місцевої влади у справах реєстрації і розташування українців, визначення їхнього правового статусу, організації юридичної допомоги тощо.

Справами біженців займався також створений галицькими патріотами у Львові в червні 1921 р. Український комітет біженців (УКБ), очолюваний М.Варчуком. Він мав культурно-освітню, жіночу, дитячу секції і бюро праці. Його діяльність розпочалася з відкриття кухні для біженців, влаштування для них театральної вистави та налагодження плідної співпраці з Українським горожанським комітетом у Львові (УГК). Водночас в українській пресі було опубліковане звернення до підприємців і землевласників надати біженцям роботу та виділити окремим з них позичку².

Через невеликі можливості ЦББ рівень і якість допомоги були дуже обмеженими і повністю залежали від політичної волі польської влади. Питаннями надання фінансової та матеріальної допомоги вихідцям із України відало Еміграційне управління при Міністерстві праці і громадського забезпечення Речі Посполитої Польської (ЮРА).

¹ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). Ф.3323. Оп.1. Спр.13. Арк.7,10,13,24.

² Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДА України у Львові). Ф.462. Оп.1. Спр.188. Арк.3-4.

Польський уряд погодився надати українським біженцям притулок, медичну й матеріальну допомогу. Крім того, ним були виділені певні фінансові субсидії, що дозволяло, хоча й нерегулярно, здійснювати грошові виплати українським службовцям. Згодом емігрантів почали працевлаштовувати.

Соціально-правове становище українських емігрантів регулювалося нормами міжнародного права та чинним польським законодавством.

Посильну допомогу українським біженцям надали деякі міжнародні організації, передусім Міжнародний Червоний Хрест, Союз християнських молодих людей (УМСА), Британська благодійна місія та ряд українських громадських об'єднань.

Активна допомогова діяльність на користь біженців розгорнулася й серед української спільноти, що проживала у різних частинах Польщі. Почала також налагоджуватися взаємодопомога в середовищі самої української еміграції – нею займалися, як правило, громадські організації.

Одним із таких товариств був уже згадуваний Український горожанський комітет у Львові. Він опікувався українськими емігрантами з січня 1921 р. і до розпуску його польською владою у жовтні того ж року. Для підвищення ефективності праці при ньому в червні 1921 р. була заснована секція допомоги емігрантам з Наддніпрянської України, яка, в свою чергу, мала такі підсекції: культурно-просвітницьку, допомоги дітям і молоді, театральну, фінансову. Очолював секцію колишній президент апеляційного суду УНР Ростислав Лашенко. До її складу ввійшли й інші відомі особи з Великої України, зокрема колишній професор Кам'янець-Подільського університету Леонід Білецький, колишній прем'єр-міністр уряду УНР Ісаак Мазепа, актор, режисер і письменник Микола Садовський, юрист Григорій Мінченко, архітектор Володимир Сіцинський та ін.³

Головні свої зусилля ця секція спрямовувала на підтримку українських біженців, які осіли в Галичині. А їх на той час тут налічувалося понад тисячу осіб.⁴

Вже у січні–лютому 1921 р. видатки УГК на потреби українських біженців становили 278 тис. польських марок. Й надалі (аж до заборони УГК польською владою у жовтні 1921 р.) сума коштів на ці благодійні заходи не зменшувалася. З метою матеріальної та фінансової підтримки українських політемігрантів уряд УНР також виділяв певні кошти для УГК і через нього реалізовував свої наміри. Зокрема, в січні 1921 р. УГК отримав 100 тис. польських марок, а у вересні того ж року – ще 15 млн. гривень⁵. Ці кошти витрачалися на матеріальну допомогу біженцям, відкриття для них дешевих їдалень (найбільш знедолені отримували безкоштовні обіди), організацію бюро праці, різних майстерень. Подібні кухні створювалися не лише у Львові, а й у центрах найбільшого скупчення біженців – у містах Тернополі, Гусятині, Чорткові, Копиченцях та ін.

Не менш важливою для біженців була і правова допомога, яку постійно надавав УГК. Він передусім відстоював право біженців із Наддніпрянщини на перебування в Галичині, протидівав спробам польських властей виселити їх на землі корінної Польщі чи повернути на територію радянської України⁶.

Підтримкою в Польщі вихідців із Великої України активно займалося “Українське товариство допомоги збігцям із України та їх родинам”, створене у серпні 1921 р.

³ ЦДДА України у Львові. Ф.462. Оп.1. Спр.186. Арк.10, 29.

⁴ Там само. Спр.187 Арк.15–17.

⁵ Там само. Спр.190 Арк.1,4,5.

⁶ Там само. Спр.186. Арк.2.

у Варшаві, а восени філії його відкрилися у Тарнові, Ченстохові та Каліші і наприкінці того ж року – у Львові.

Назване товариство і ЦББ мали подібну мету, але статус їх різнився: ЦББ хоч і неофіційно, але все-ж виконувало функції державної структури уряду УНР в екзилі і опиралося в своїй діяльності головню на матеріальну підтримку польської влади, на-самперед ЮРА.

Товариство ж допомоги біженцям як громадська організація здобувало кошти передусім своїми силами – завдяки пожертвуванням, влаштуванням концертів, вистав, лекцій, публікації видань, прибутки від яких надходили на його рахунок. Серед інших фінансових джерел значну частку становили надходження від міжнародних і українських благодійних організацій.

За окремими філіями товариства закріплювалися різні категорії біженців. Так, відділення в Тарнові і Ченстохові допомагали насамперед штатним і позаштатним службовцям та іншим скитальцям, у Львові – безробітним вихідцям із Наддніпрянщини, у Каліші опікувалися, як правило, інтернованими у місцевому таборі військовиками Армії УНР.

Певною ілюстрацією діяльності даного товариства може бути касова книга скарбника тарнівської філії. З неї довідуємося, зокрема, про фінансові надходження (від Центрального комітету товариства, за рахунок членських внесків та пожертвувань громадських об'єднань і приватних осіб) за період з 1 листопада 1921 р. по 31 грудня 1922 р. в сумі 439 348 п. м. З них було витрачено (на функціонування їдальні товариства, медичну допомогу хворим у шпиталях, позички емігрантам на лікування, придбання одягу і взуття, на проїзд у пошуку праці тощо) 248 540 п. м. і залишилося в скарбниці 190 808 п. м.⁷

Досить значні суми мало в своєму розпорядженні калішське відділення “Українського товариства допомоги збігцям із України та їх родинам”, яким керував генерал-хорунжий Микола Шаповал. Так, на 14 жовтня 1923 р. фінансовий баланс філії становив 91 254 142 п. м. і 7 168 чеських корун⁸.

Основні кошти надходили із Чехословаччини, зокрема від Українського громадського комітету, очолюваного братом Миколи Шаповала – Микитою, а також від пожертвувань викладачів і студентів українських навчальних закладів. Поїздка Миколи Шаповала до Чехословацької Республіки у вересні 1923 р. активізувала збір коштів на користь очолюваного ним товариства (хоча наслідки її особисто для Миколи Шаповала були невтішні, бо вилилися в два арешти після повернення до Польщі, що й спонукало його невдовзі емігрувати до ЧСР)⁹.

На рахунок товариства йшли також перекази від Товариства Червоного хреста Польщі, українських емігрантських організацій США, Канади, Франції та інших країн¹⁰. Усі отримані кошти давали змогу товариству організовувати матеріальну допомогу різноманітним таборним інституціям, зокрема академічним курсам, гімназії ім. Тараса Шевченка, шкільно-просвітньому фондові ім. Бориса Грінченка, спільній юнацькій школі, видавництву “Чорномор”, часописам “Веселка”, “Наша зоря” у Каліші, госпіталю в Щипьорно, а також позички приватним особам на лікування, покра-

⁷ ЦДАВО України. Ф.3323. Оп.1. Спр.17. Арк.1–43.

⁸ Там само. Ф.3996. Оп.1. Спр.2. Арк.1.

⁹ Там само. Спр.1. Арк.1,5,8. Спр.2. Арк.1.

¹⁰ ЦДА України у Львові. Ф.819. Оп.1. Спр.93. Арк.1–92.

шення харчування, придбання одягу, для поїздок по території Польщі в пошуках роботи або виїзду до Чехословаччини на навчання і працю¹¹.

Особливо плідною стала допомогова акція, організована колишнім ректором Кам'янець-Подільського університету, міністром ісповідань УНР Іваном Огієнком. Вона розпочалася в березні 1921 р. його зверненням до представників православного і греко-католицького єпископату з проханням про дозвіл на збирання пожертвувань у храмах на допомогу дітям, хворим та інвалідам. Планований захід набув широкого соціального резонансу та підтримки. На користь вказаної категорії українських біженців та інтернованих йшли не лише гроші, зібрані у храмах, а й доходи від влаштованих з даною метою спектаклів, концертів¹².

З новою силою розгорнувся цей рух на пасхальні свята, коли Іван Огієнко опублікував "Великодню відправу" і розіслав її представникам української церкви і визначним громадським діячам. До кінця липня 1923 р. було зібрано понад 2,5 млн. п. м.¹³. Їх розподілом займався спеціально створений для цього комітет, йому допомагали "Союз українок", "Спілка батьків", Українське товариство Червоного Хреста, "Українське товариство допомоги збігцям із України та їх родинам", інші громадські об'єднання.

75 % зібраних коштів були виділені на потреби дітей¹⁴, зокрема на лікування, поліпшення харчування хворих на сухоти в санаторії Закопане, влаштування літнього відпочинку у горах поблизу села Милик, придбання підручників та навчального приладдя для українських гімназій у Ченстохові, Гарнові й Каліші, а також позичкову допомогу біженцям головно для виїзду на навчання до Чехословаччини і пошуку роботи в самій Польщі.

Щирим відгуком на цю благодійну акцію стали непоодинокі наміри родин у Галичині брати на тимчасове утримання дітей біженців, а сиріт – на усиновлення. Відомо, що у відповідь на ці пропозиції із Ченстохови до Перемишля було відправлено 14 дітей¹⁵.

Подібні альтруїстичні акції відбувалися й надалі. У червні 1922 р. громадське благодійне товариство "Брат братові" з Перемишля звернулося до військовиків Армії УНР, інтернованих у таборах Стржалкова і Каліша, з пропозицією розмістити на літній відпочинок у Перемишлі та його околицях 90 дітей, які мешкали з батьками в цих таборах. Передбачалася й можливість усиновлення сиріт¹⁶.

Дітьми українських біженців та їхніми родинами також опікувалися Українське товариство Червоного і Блакитного Хреста, "Союз українок", які заробляли для них кошти, влаштовуючи добродійні вистави, концерти, вечірки, лекції, "кухольні збори та ін."¹⁷

У Польщі пік активної допомогової діяльності на користь українських біженців припав на 1921–1923 рр. – найбільш важкий період їхнього перебування на чужині в умовах інтернування, коли вони були позбавлені необхідних засобів існування, передовсім праці.

¹¹ ЦДАВО України. Ф.3990. Оп.1. Спр.3. Арк.1–34; Спр.4. Арк.6–7, 19; Спр.11. Арк.1; Спр.12. Арк.6; ЦДДА України у Львові. Ф. 819. Оп.1. Спр.124. Арк.6–9.

¹² ЦДАВО України. Ф. 3324. Оп.1. Спр.5. Арк.1, 4, 15.

¹³ Там само. Спр. 5. Арк. 32; Спр.9. Арк.29.

¹⁴ Там само. Спр. 5. Арк. 13.

¹⁵ Там само. Арк.17–18.

¹⁶ Там само. Ф. 3989. Оп.1. Спр.2. Арк.20–22.

¹⁷ Там само. Ф. 3323. Оп.1. Спр.11. Арк.24,42,75,80,88. Спр.13. Арк.1,4.

І хоча польська влада і міжнародна громадськість і надалі організували матеріальну підтримку українській еміграції, період інтернування підходив до свого логічного завершення.

Утвердження радянської влади в Росії і на Україні підштовхнули польський уряд наприкінці 1923 р. – на початку 1924 р. до остаточного розформування таборів інтернованого українського вояцтва. Тяжкі умови проживання українських емігрантів у Польщі (порівняно з іншими державами, де вони знайшли пристанище) змушували значну частину колишніх українських інтернованих і біженців шукати притулку в суцідних європейських країнах і за океаном.

В самій же Польщі українські емігранти також почали поступово працевлаштовуватися і адаптуватися до нових умов. Внаслідок цього відпала необхідність в існуванні спеціального органу УНР, який би займався проблемами біженців. У згортанні його діяльності була зацікавлена і польська влада, яка змушена була реагувати на настійні вимоги радянського уряду заборонити функціонування в Польщі (згідно з умовами Ризького мирного договору) державних структур УНР.

Певні функції Центрального бюро біженців з України перейшли до Українського центрального комітету, юридично оформленого у серпні 1923 р. Поряд з ним продовжувало опікуватися вихідцями із України “Українське товариство допомоги збігцям з України та їх родинам”.

Отже, посильна матеріальна та фінансова підтримка, а також правова допомога, надані українським біженцям, дали змогу їм вижити в найтяжчий період їхньої емігрантської скитальщини. Водночас наші співвітчизники самі виявили неабияку здатність до самоорганізації, згуртованості та взаємодопомоги, продемонстрували потужну силу національного духу й патріотизму в екстремальних умовах того часу. Ці непересічні риси допомогли їм не лише вижити фізично, а й адаптуватись до нових умов, що склалися. Певна частина з них і в умовах еміграції продовжила політичну діяльність в ім’я української незалежної держави, у яку вони так безмежно вірили.